

DANUTA TANAS

O PROFILAKTYCE I KOREKCIE BŁĘDÓW JĘZYKOWYCH

W procesie uczenia się języka obcego błędy językowe są zjawiskiem integralnym i nieuniknionym. Ilość i jakość błędów językowych w produkcji językowej konstatuje aktualny stan interjęzyka ucznia. W celu optymalizacji procesu glotto-dydaktycznego i zmniejszenia częstotliwości pojawiania się błędów nieodzowne staje się świadome, planowe stosowanie przez nauczyciela procedur dydaktycznych przeciwdziałających pojawianiu się typowych błędów, a także motywowanie uczniów do pracy nad ich wyeliminowaniem.

Dla zrozumienia istoty i profilaktyki błędów konieczne okazuje się zdefiniowanie pojęcia błędu językowego. Określenia błędu językowego, sformułowane przez lingwistów, są niejednoznaczne. Uwzględniają one ich zróżnicowaną interpretację oraz mechanizmy i przyczyny powstawania. A. Szulc w *Słowniku dydaktyki języków obcych* określa błąd językowy jako „niezamierzone przez mówiącego odchylenie (dewiacja), od reguł przewidzianych przez system danego języka lub od obowiązującej w ramach tego systemu normy językowej”¹. Definicja ta w pełni koreluje z gramatycznością i akceptabilnością wypowiedzi², odnosząc dewiację językową zarówno do normy systemowej, jak i preskryptywnej.

Słownik terminologii językoznawczej znacznie ogranicza pojęcie i obszar występowania błędu językowego. Według jego autorów błąd językowy to „forma językowa zrealizowana niezgodnie z panującą w danym języku literackim normą. Może ona albo zwracać się przeciw normie narzuconej przez system fonologiczny

DR DANUTA TANAS – adiunkt Katedry Języków Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ A. Szulc, *Słownik dydaktyki języków obcych*, Warszawa 1997, s. 40.

² Zob. *Z problematyki błędów obcojęzycznych*, Warszawa 1978, s. 42.

i gramatyczny danego języka w ogóle, albo tylko przeciw przyjętym normom tzw. poprawności językowej”³.

W ograniczonym zakresie również formułuje hasło „błąd językowy” *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, w której czytamy, iż błąd językowy stanowi „nieuświadomione odstępstwo od współczesnej normy językowej usankcjonowanej zwyczajem językowym środowisk uznanych społecznie za użytkowników kulturalnej odmiany danego języka narodowego. Błąd można traktować za innowację funkcjonalnie nieuzasadnioną”⁴.

Według *Nowego słownika poprawnej polszczyzny* pod red. A. Markowskiego „błąd językowy jest to nieuświadomione odstępstwo od obowiązującej w danym momencie normy językowej, czyli taka innowacja, która nie znajduje uzasadnienia: nie usprawnia porozumiewania się, nie wyraża nowych treści, nie przekazuje na nowo, w inny sposób emocji nadawcy...”⁵.

Mówiąc o błędzie, będziemy pod tym pojęciem rozumieć nieuświadomione odchylenie od normy obowiązującej w języku docelowym, przyjmując jednocześnie interpretację normy językowej A. Szulca⁶.

Przedmiotem gorących dyskusji w glottodydaktyce pozostaje stosunek do błędów językowych, a w szczególności ich pojawiania się i poprawiania. Wśród przedstawicieli różnych kierunków metodycznych można wyróżnić kilka stanowisk w podejściu do błędów językowych.

Zgodnie z pierwszą koncepcją (S. P. Corder, L. Newmark, D. A. Reibel) błąd językowy jest obiektywnym zjawiskiem, towarzyszącym procesowi opanowywania języka obcego, którego nie należy prognozować ani przeciwdziałać jego powstawaniu. Pojawienie się błędów w obcojęzycznym działaniu językowym świadczy, że proces akwizycji języka obcego w ogóle zachodzi, błąd językowy jest więc pożyteczny, wskazuje na rozwój kompetencji przejściowej uczącego się. Zgodnie z tą koncepcją, błędów językowych nie należy poprawiać, gdyż korekta prowadzi do pogorszenia efektywności procesu dydaktycznego, zaniżając samoocenę, niszcząc motywację do nauki i nasilając lęk przed podejmowaniem działań mownych. Błędy wyeliminują się same w miarę rozwoju kompetencji językowej ucznia.

Zdecydowanie przeciwny punkt widzenia reprezentują zwolennicy drugiej koncepcji błędu językowego (R. Lee, W. Marton), zgodnie z którą błąd językowy

³ Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1970, s. 3.

⁴ *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1980, s. 34.

⁵ Warszawa 2000, s. 62.

⁶ *Słownik dydaktyki*, s. 153.

jest całkowicie przewidywalny jako naturalny element występujący w procesie uczenia się języka obcego, dlatego celowe jest prognozowanie i przeciwdziałanie jego pojawieniu. Zwolennicy tego poglądu, mówiąc o błędzie językowym, mają na uwadze błędy, których źródłem jest interferencja językowa, i, jak twierdzą przedstawiciele tej hipotezy, sposobem na pokonanie interferencji jest analiza kontrastywna struktur języka ojczystego i przyswajanego, gdyż powstawanie błędów „związane jest tylko i wyłącznie z różnicami między językiem ojczystym a językiem obcym”⁷. Błędy językowe, jeśli się pojawiają, należy natychmiast korygować, gdyż stanowią zagrożenie dla kształtującej się kompetencji lingwistycznej i komunikacyjnej.

Trzecia hipoteza nosi umiarkowany charakter i wydaje się najbardziej racjonalna. Jej rzecznicy uważają (L. Selinker, A. Szulc), że „błąd językowy nie jest całkowicie przewidywalny, ani całkowicie przypadkowy; jego występowanie da się powiązać przyczynowo z modelem funkcjonowania kodu językowego”⁸. To wyważone stanowisko, przyznające obiektywny charakter błędu językowego, którym nie należy się entuzjasmować ani go demonizować, uznaje lingwistyczny charakter błędu i wiąże go z budową i funkcjonowaniem kodu językowego. Głównym czynnikiem lingwistycznym, determinującym pojawienie się błędu językowego, jest stopień otwartości podsystemu językowego oraz wynikający z niego stopień zdeterminowania elementów językowych. Zdaniem Szulca ilość błędów jest wprost proporcjonalna do otwartości systemu językowego. Zatem analiza kodu językowego daje możliwość prognozowania i profilaktyki błędów językowych.

Jednakże skupienie uwagi tylko na lingwistycznym aspekcie błędu językowego byłoby postępowaniem uproszczonym. Badania psycholingwistyczne ostatnich lat oraz analizy lapsologiczne, w szczególności badania Selinkera i Cordera, potwierdzają i określają istnienie innych niż tylko lingwistyczne źródła błędów językowych. Selinker wyróżnia i opisuje pięć czynników błędotwórczych, uznając je za najistotniejsze. Są to:

1. transfer językowy,
2. transfer uczenia się,
3. strategie uczenia się języków obcych,
4. strategie porozumiewania się w języku obcym,

⁷ H. K o m o r o w s k a, *Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja*, Warszawa 1980, s. 96.

⁸ A. S z u l c, *Błąd językowy a dydaktyka języka obcego*, „Języki obce w szkole” 1982, nr 5, s. 260.

5. nadmierna generalizacja materiału językowego języka obcego⁹.

Jako rezultat działania tych procesów można wyodrębnić pięć grup błędów:

1. błędy będące rezultatem interferencji interlingwalnej,
2. błędy wynikające z obranego przez nauczyciela sposobu nauczania,
3. błędy spowodowane wybranym sposobem uczenia się,
4. błędy spowodowane wybranym sposobem komunikowania się,
5. błędy będące rezultatem interferencji intralingwalnej.

Obecnie przyjmuje się, że błędy wynikające z transferu są odzwierciedleniem nieprawidłowych hipotez, jakie uczący się tworzy w odniesieniu do form i struktur gramatycznych w języku docelowym¹⁰. Hipotezy te są budowane na podstawie reguł języka ojczystego i języka docelowego, często zniekształconych i niekompletnych. Interferencję międzyjęzykową interpretuje się jako dynamiczny proces nawarstwiania się i mieszania elementów i struktur dwóch języków, w rezultacie czego powstają wypowiedzi mieszane. S. P. Corder uważa, że powodem sięgania do elementów czy struktur języka ojczystego przy formułowaniu wypowiedzi w języku obcym jest nieznanostwo odpowiednich elementów struktury języka obcego. Uczeń wykorzystuje zatem struktury w pełni zinternalizowane. Według Szulca istotę interferencji stanowi nakładanie się systemów silniejszych na systemy niezupełnie zmechanizowane¹¹, czyli braki w obcojęzycznej kompetencji językowej uczeń uzupełnia transferem nawyków z języka ojczystego. Źródłem transferu może też być język docelowy wówczas, gdy uczący się luki w kompetencji kompensuje, dokonując przedwczesnych uogólnień, nie dostrzegając cech szczegółowych dwóch podobnych struktur lub zjawisk języka obcego (hipergeneralizacja).

Nielingwistyczne procesy błędotwórcze mogą być generowane preferowanymi przez nauczyciela procedurami dydaktycznymi, które w istotny sposób kształtują strategię uczenia się i strategię komunikacyjną uczącego się. Koncentracja uwagi nauczyciela tylko i wyłącznie na treści wypowiedzi, dążenie do komunikatywności za wszelką cenę, duża tolerancja dla rażących błędów językowych, niedbałość o formę wypowiedzi prowadzi w efekcie do tego, że uczący się języka obcego nie zwraca uwagi na poprawność, utrwała błędy, niekiedy aż do pełnej ich internalizacji w postaci nawyku językowego. Następstwem wdrażania

⁹ Komorowska, *Nauczanie gramatyki*, s. 99.

¹⁰ J. Zybert, *Wpływ poprawiania błędów na efektywność uczenia się języków obcych*, w: *Wybrane zagadnienia glottodydaktyki*, red. J. Arabski, Katowice 2003, s. 99.

¹¹ *Podstawy ogólnej teorii interferencji*, w: *Polska myśl glottodydaktyczna 1945-1975*, red. E. Gruzca, Warszawa: PWN 1978, s. 632.

uczących się do stosowania strategii redukcji środków językowych w przypadku napotkania trudności w akcie komunikacji jest nagminne stosowanie uproszczeń w zakresie wszystkich podsystemów językowych: fonologii, leksyki, fleksji czy składni. Selinker uważa, że owe uproszczenia, będące następstwem stosowanych przez ucznia niepożądanych strategii komunikacyjnych, prowadzą do tzw. fosylizacji, czyli zamrożonych kompetencji, które Marton określa „pułapami językowymi”¹², a ujawniają się one w stereotypowym, uproszczonym charakterze wypowiedzi, w znacznej mierze nieprawidłowych, przy czym zjawisk trwałych, trudnych do wyeliminowania. Zdarza się, iż zamrożona kompetencja utrzymuje się przez długi okres, bez możliwości oddziaływania na jej rozwój i zmiany.

Natomiast zbyt częste stosowanie przez uczącego się strategii kompensacyjnych w przypadku braków leksykalnych prowadzi do licznych błędów leksykalnych, będących wynikiem dosłownego tłumaczenia z języka ojczystego lub, co jest charakterystyczne dla języków spokrewnionych, nadawanie brzmienia rosyjskiego wyrazom z języka polskiego czy nadużywanie środków słowotwórczych, charakterystycznych dla języka polskiego.

Naturalny i nieunikniony charakter błędów językowych nie oznacza, że należy je tolerować i oczekiwać samoistnego wyeliminowania. Powszechnie wiadomo, że błędy są niepożądane i stanowią podstawowy wyznacznik stopnia opanowania obcojęzycznego kodu językowego oraz rządzących nim reguł. Dlatego – zdaniem Gruczy – „można i trzeba stosować takie środki i działania, których celem byłoby przeciwdziałanie nadmiernemu pojawianiu się błędów językowych”¹³.

Uwzględniając strukturalne i pozastrukturalne czynniki błędotwórcze oraz wykorzystując doświadczenie zawodowe, nauczyciel zazwyczaj bez trudu identyfikuje materiał językowy, w zakresie którego uczący się najczęściej popełniają błędy językowe, szczególnie zaś materiał językowy, w zakresie którego występują błędy o podłożu interferencyjnym. Umiejętność antycypacji błędów jest jedną z ważniejszych umiejętności dydaktycznych nauczyciela, umożliwiającą podjęcie procedur dydaktycznych w celu zapobiegania i przeciwdziałania niekorzystającemu oddziaływaniu zinternalizowanych struktur języka ojczystego.

Większość dydaktyków jest zgodna, że transfer negatywny może być skutecznie osłabiony jedynie poprzez świadome ostrzeżenie uczącego się przed jego niebezpieczeństwem – wskazanie obszarów, na których może wystąpić, oraz ostrzeżenie przed jego niepożądanym wpływem. Bardzo często nauczyciel jest świadomy zagrożeń przy posługiwaniu się określonymi elementami językowymi,

¹² Zob. W. Marton, *Dydaktyka języka obcego w szkole średniej*, Warszawa 1978, s. 145.

¹³ *Z problematyki błędów obcojęzycznych*, red. F. Grucza, Warszawa 1978, s. 40.

ale nie dzieli się tą wiedzą z uczącymi się języka obcego, nie doceniając ich wysiłku intelektualnego w procesie akwizycji języka obcego. Liczne eksperymenty potwierdziły skuteczność procedur dydaktycznych, w których zwraca się uwagę opanowujących język obcy na struktury mogące ulegać interferencji zarówno zewnątrz-, jak i wewnątrzjęzykowej. Ta informacja jest szczególnie cenna w przypadku starszych uczniów oraz osób dorosłych (studenci), którzy, niezależnie od stosowanych przez nauczyciela procedur dydaktycznych postrzegają język obcy jako pewien uporządkowany system, którym rządzą określone reguły. Uczący się tworzą na własny użytek hipotezy dotyczące form i struktur obcojęzycznych. Hipotezy te są wyrazem naturalnej dążności uczących się do powiązania wszystkich poznawanych elementów języka obcego w jeden spójny system.

W kreowaniu hipotez w odniesieniu do struktur języka obcego doniosłą rolę odgrywa wiedza językoznawcza z języka ojczystego. Ugruntowana wiedza dotycząca budowy i funkcjonowania struktur języka ojczystego stanowi punkt wyjścia do kształtowania kompetencji lingwistycznej w zakresie każdego opanowywanego języka obcego. Ta wiedza dostarcza pojęć ogólnych, zapoczątkowujących budowę struktury poznawczej¹⁴ określonego zjawiska językowego w języku docelowym. Bez tych nadrzędnych pojęć niemożliwa staje się analiza kontrastywna mylonych reguł, a w rezultacie zostaje utrudnione i opóźnione kształtowanie obcojęzycznej kompetencji językowej. Solidne podstawy językoznawcze, wyniesione z lekcji języka ojczystego, zapoczątkowują procesy różnicowania w stosunku do poznawanych struktur języka obcego. Gdy uczący dostrzega cechy szczegółowe budowy określonych struktur języka ojczystego i języka obcego, przestaje działać transfer negatywny. Dostrzeganie różnic pomiędzy pojęciami języka ojczystego i języka obcego jest istotne dla właściwej percepcji materiału obcojęzycznego. Dlatego w profilaktyce błędów językowych nieodzowne staje się stosowanie zasady kognitywności i problemowości na wszystkich etapach wprowadzania reguły oraz kształtowania nawyków i umiejętności językowych. Propozycje ćwiczeń opartych na mechanizmach refleksyjnych, przeciwdziałających zniekształcającemu oddziaływaniu nawyków języka ojczystego, znajdujemy w pracach Martona¹⁵ i Komorowskiej¹⁶. Zdaniem wymienionych badaczy spośród czynników kognitywnych komentarz gramatyczny i ćwiczenia kontrastujące (tłumaczeniowe) należą do najbardziej efektywnych sposobów przeciwdziałających pojawianiu się błędów interferencyjnych.

¹⁴ Zob. Marton, *Dydaktyka języka obcego*, s. 57-59.

¹⁵ Tamże; tenże, *Nowe horyzonty nauczania języków obcych*, Warszawa 1975.

¹⁶ *Nauczanie gramatyki języka obcego*.

Propozycja korekty błędów językowych dotyczy błędów popełnianych przez uczniów w twórczych wypowiedziach pisemnych. Ocena błędów językowych w pracach pisemnych stanowi informację zwrotną dla nauczyciela i uczących się o ich rzeczywistej kompetencji ortograficznej, gramatycznej, leksykalnej i stylistycznej oraz skuteczności stosowanych procedur dydaktycznych.

Korekta błędów będzie skuteczna dla ucznia pod warunkiem, że on sam aktywnie zaangażuje się w ten proces. Czynne zaangażowanie uczącego się w proces korygowania błędów oznacza, że przyjmuje odpowiedzialność za braki w kompetencji językowej i dążenie do ich uzupełnienia. Zrozumienie istoty popełnionych błędów, porównanie ich z formą poprawną zwiększa świadomość i wrażliwość gramatyczną uczącego się, co usprawnia identyfikację błędów, samokontrolę i samokorektę.

Praca nad korektą błędów musi uwzględniać indywidualne potrzeby uczących się, wynikające z różnic w typach poznawczych, cechach osobowościowych, tempie pracy, strategiach uczenia się czy wreszcie brakach w kompetencji językowej. Ponieważ potrzeby uczącego się noszą indywidualny charakter, formy pracy nad wyeliminowaniem braków i uzupełnieniem luk w kompetencji powinny być dostosowane do tychże potrzeb, uwzględniając charakter i źródła błędów.

Korektę prac pisemnych uczący się przeprowadzają w pracy domowej. Nauczyciel informuje uczniów o sposobach pracy nad błędami, wskazując źródła poprawnych wzorców językowych, takich jak: gramatyki funkcjonalne, słowniki i encyklopedie językoznawcze itp., natomiast decyzję co do wyboru sposobu korekty każdy z uczących się podejmuje indywidualnie, oceniając jej efektywność w stosunku do preferowanych strategii uczenia się.

W przypadku błędów fleksyjnych proponuje się przypomnienie całego paradygmatu odmiany jednostki językowej, w której pojawił się błąd, przy czym odmianie podlega związek wyrazowy, nigdy pojedynczy wyraz. Dodatkowo należy podać kilka przykładów tej samej koniugacji czy deklinacji. Alternatywnie korekta błędów fleksyjnych może przyjąć formę umieszczenia poprawnej formy gramatycznej w kilku kontekstach zdaniowych oraz wykonanie kilku ćwiczeń automatyzujących jej użycie.

Błędy wynikające z interferencji językowej sugeruje się korygować drogą kontrastowania struktur języka obcego i ojczystego z zastosowaniem techniki tłumaczenia zdań zawierających wykładnik ćwiczonej struktury, przechodząc stopniowo do samodzielnego stosowania interferującej struktury w różnych kontekstach i w odniesieniu do różnorodnych sytuacji, w których dana struktura się realizuje.

Błędy ortograficzne uczący się poprawiają, przypominając najpierw regułę, która została zapomniana, oraz podając kilka wykładników utrwalanej reguły i umieszczając formę, w której pojawił się błąd w kontekście zdaniowym, albo alternatywnie praca nad poprawianiem błędów ortograficznych może przyjąć formę twórczego dyktanda. Zadaniem uczącego się jest dobór wykładników korygowanej reguły tak, by utworzyć z nich zwarty tekst odnoszący się do jakiejś bliskiej uczniowi sytuacji.

Uczący się, którzy stosują pamięciowe strategie uczenia się, korygują błędy poprzez wielokrotny zapis poprawnej formy wyrazu, aż do ich pełnej memoryzacji. Bez względu na rodzaj błędów w ćwiczeniach korekcyjnych należy zapewnić wielokrotne zastosowanie reguły w różnych kontekstach i sytuacjach celem uruchomienia procesów kognitywnych i zapewnienia różnorodności skojarzeń i powiązań ze strukturą poznawczą ucznia. Wykonane w ramach poprawy zadania muszą być sprawdzone przez nauczyciela. Samozaangażowanie uczącego się w poprawę błędów oznacza włożenie pewnego wysiłku w ten proces, co pomaga trwalej zapamiętać poprawną formę. Udana korekta stanowi dodatkowy czynnik motywujący do dalszej pracy nad doskonaleniem umiejętności językowych oraz dodatnio wpływa na samoocenę i poczucie własnej wartości.

Efektywność korekty błędów zależy w znacznej mierze od samych uczących się, od ich zaangażowania, podjętego wysiłku i starań w celu zinternalizowania reguł koniecznych do tworzenia form poprawnych w języku obcym. Jednakże to na nauczyciela spoczywa odpowiedzialność za to, czy sukcesywnie, zachowując takt i wyczucie pedagogiczne, wdraża uczniów do korekty i autokorekty popełnionych błędów, czy przeciwnie, wykazując tolerancję, a czasem wręcz ignorancję, daje przyzwolenie na kaleczenie języka, w konsekwencji utrwalając formy niepoprawne i opóźniając kształtowanie kompetencji językowej i komunikacyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- A r a b s k i J., O przyswajaniu języka drugiego (obcego), Warszawa: WSiP 1985.
- I w a n K., Działanie transferu międzyjęzykowego w zakresie opanowania ortografii rosyjskiej w środowisku polskojęzycznym, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński 1995.
- H a r c z u k Z., Interferencja języka polskiego w procesie nauczania języka rosyjskiego, Warszawa: PZWS 1978.
- K o m o r o w s k a H., Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja, Warszawa: WSiP1980.

- K o m o r o w s k a H., Metodyka nauczania języków obcych. Fraszka edukacyjna, Warszawa: 2001.
- K o r z e n i e w s k a - B e r c z y Ń s k a J., Błąd leksykalny a dydaktyka języka obcego, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1986.
- M a r t o n W., Dydaktyka języka obcego w szkole średniej, Warszawa: PWN 1978.
- Polska myśl glottodydaktyczna 1945-1975, red. F. Grucza, Warszawa: PWN 1978.
- Problem normy w teorii i praktyce posługiwania się językiem rosyjskim, red. K. Iwan, E. Siekierzycki, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego 1999.
- S z a ł e k M., Sposoby podnoszenia motywacji na lekcji języka obcego, Poznań 1992.
- S z u l c A., Błąd językowy a dydaktyka języka obcego, „Języki obce w szkole”, 1982, nr 5.
- S z u l c A., Słownik dydaktyki języków obcych, Warszawa: PWN 1997.
- Wybrane zagadnienia glottodydaktyki, red. J. Arabski, Katowice 2003.
- Z problematyki błędów obcojęzycznych, red. F. Grucza, Warszawa: WSiP 1978.

О ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ И КОРРЕКЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ОШИБОК

Резюме

Настоящая статья посвящена важнейшей проблеме глоттодидактики – феномену ошибки при продуцировании иноязычной речи. В последние десятилетия внедрение коммуникативного метода в практику преподавания иностранных языков привело к пересмотру отношения преподавателя и обучаемых к языковым ошибкам, их предупреждению и коррекции. Так как знание источников ошибок облегчает задачу определения мер по их исправлению, в работе указываются лингвистические, психолингвистические и методические механизмы возникновения ошибок. Предлагаемая корректировочная методическая работа включает приёмы и упражнения, направленные на формирование рефлексивных умений, а также формирование механизма самоконтроля и самокоррекции.

Słowa kluczowe: błąd językowy, norma językowa, transfer, profilaktyka błędów językowych, korekta błędów.

Ключевые слова: языковая ошибка, речевая норма, перенос, предупреждение языковых ошибок, коррекция ошибок.

Key words: linguistic mistake, language norm, transfer, prevention of language mistakes, mistakes correction.